

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/40/46-51>

Pərvanə Qasimova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
atilla.emrahli@gmail.com
<https://orcid.org/0000-01234-5657-8898>

Folklor nəzəriyyələri

Xülasə

Folklorun estetik əhəmiyyəti ilk öncə onunla şərtlənir ki, o dil, fikir və bədii düşüncənin əsasında xalqın yaratdığı mükəmməl bir söz sənətidir. Folklor xəyal, təxəyyül, fantaziya və simvolikadan sənətkarlıqla istifadə edərək gerçəkliyi dolay yolla motivləndirir və onu poetikləşdirir. Bu poetikləşdirmə, sənət yaratma prosesində əsas vəzifəni xalqın bədii zövqü yerinə yetirir. Yəni xalqın bədii zövqü folklorun estetik ölçülərini müəyyənləşdirən və modelləşdirən əsas faktor rolunda çıxış edir. Folklor formaları əsrlərlə xalq sənətkarları tərəfindən cilalanıb və estetik ölçülərini sabitləşdirib. Ona görə də folklor estetik hissi, gözəllik hissini, dil, ritm və forma gözəlliyi duyğusunu inkişaf etdirir. Folklorun estetik gücü ədəbiyyat, musiqi, teatr və s. kimi sənət növlərinin inkişafında böyük əhəmiyyət daşıyır. Məqalədə bütün bunlar öyrənilərək araşdırılır, folklorun səciyyəvi xüsusiyyətləri üzə çıxarılır.

Açar sözlər: folklor, xalq, xüsusiyyət, ədəbiyyat, estetika

Parvana Gasimova
Azerbaijan State Pedagogical University
atilla.emrahli@gmail.com
<https://orcid.org/0000-01234-5657-8898>

Theories of Folklore

Abstract

The aesthetic importance of folklore is determined by the fact that it is a perfect art of words created by the people on the basis of language, ideas and artistic thinking. Folklore indirectly motivates reality and poeticizes it by skillfully using dreams, imagination, fantasy and symbolism. In the process of this poeticization, art creation, the main task is performed by the people's bad taste. That is, the artistic taste of the people acts as the main factor that determines and models the aesthetic dimensions of folklore. Folklore forms have been polished by folk artists for centuries and stabilized their aesthetic dimensions. Therefore, folklore develops aesthetic sense, sense of beauty, sense of beauty of language, rhythm and form. The aesthetic power of folklore is literature, music, theater, etc. is of great importance in the development of such arts. In the article, all this is studied and investigated, the characteristic features of folklore are revealed.

Keywords: folklore, folk, character, literature, aesthetics

Giriş

Termin olaraq "Folklor" (Folk-lore) ingilis sözü olub, "xalq hikməti", "xalq müdrikliyi" və "xalq bilikləri" mənasını bildirir. "Folklor" sözü termin kimi ilk dəfə 1846-cı ildə ingilis alimi Uilyam Toms tərəfindən işlədilmişdir. William J. Thoms "Atheneum" adlı jurnalda Ambrose Merton təxəllüsü ilə yazdığı məqalədə "popular antiquities" (xalq ətiqləri, xalq inciləri) deyilən nümunələri toplayıb nəşr etmək fəaliyyətini adlandırmaq üçün "Folk-lore" terminini düşünüb təklif etmiş və bu termin elmi ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilmişdir. Bu dövəmdə Toms tərəfindən nəşr edilən "Notes and Queries" (Qeydlər və qaynaqlar) adlı jurnal və digər məhəlli xalq mədəniyyəti dərgiləri ingilis folklorunu toplama və nəşr fəaliyyətini təşkil edən ilk qurumlardır. 1878-ci ildə dünyada ilk folklor araşdırma dərnəyi olan "The Folklore Society" (Folklor cəmiyyəti) qurulur və

“Folklore” adlı jurnal təsis edilir. Bu jurnal bu günədək nəşr olunmaqdadır. Bunun ardınca ölkənin müxtəlif yerlərində folklor araşdırma təşkilatları yaradılır. Bunlara Kembriçdəki “Folklor cəmiyyəti”ni, Oksforddakı “Ascholean Museum”, “Scottish archive for ethnological, Linguistic and folkloric studies” və “Royal Scottish Museum” misal göstərilə bilər (Çobanoğlu, 2002, s. 19).

Tədqiqat

İngiltərədə folklorşünaslıq ənənələr elmi olaraq qəbul edilir. Folklorşünaslıq insanlar arasında ən çox yayılan, ən davamlı və qədim olan xalq yaradıcılığını, xalq sənətləri və xalq sənayesi nümunələrini araşdırır. Eyni zamanda folklorşünaslıq təkcə yazılı materialları deyil, babalardan qalan ənənələrin təsiri ilə bu gün də yaşayan inancların, peşələrin və fəaliyyətlərin öyrənilməsi elmi sahəsi olaraq qəbul edilmişdir (Dorson, 1955, s. 99).

Folklor qanunlarının meydana gəlməsindən əvvəl təsadüfən və ya fərqli məqsədlərlə bu gün folklorla aid olan mövzularda elmi dəyərləndirmələr həm beynəlxalq miqyasda, həm də ayrı-ayrı ölkələrdə aparılmış və bu sahədə nəzəri təcrübə meydana gəlmişdir. Bu nəzəri materiallarda da folklorla baxışlar müxtəlifdir. Bunlardan birinə görə (Damici Raci, 1952, s. 293), alman folklor tədqiqatlarının tarixi Hz. İsadən sonra birinci əsrə qədər gedib çıxır. Çünki miladan sonra 100-cü ildə Tacitusun hazırladığı “Germania” adlı əsərdən başlayaraq 16 və 17-ci əsrlərdə almanlar arasında alman qədim xalq əsərlərini toplama (antiquaryen) işləri, adət-ənənələrin qeydə alınması gizli və başqa məqsədlər üçün edilmiş olsa da, bunlar indiyədək qaranlıq qalmışdır.

XVII əsrin sonundan etibarən, tarixi və coğrafi, həm də qədim xalq əsərlərini toplama bir əntiqçi marağını aşaraq inkişaf etmiş, bundan sonra folklor artıq material kolleksiyaçılığından başqa ciddi bir elmi tədqiqat olaraq görünməyə başlamışdır. Bu ilk cığırın açıldığı dövrdə alman universitetlərində hurilər və ruhlar kimi, xüsusilə də folklor sahəsində yer tutan mövzuları elmi işlərdə qələmə aldıklarını belə müşahidə edirik. Ancaq bunlar, xüsusən də 18-ci əsr boyunca zəifləməyə və imtina olunmağa başladı. Belə mövzulara daha çox ilahiyyat və oxşar elmlər tərəfindən müraciət olunurdu.

Hazırda mövcud olan folklor nəzəriyyəsinin təməlləri alman Qrim qardaşları tərəfindən XIX əsrin birinci yarısındakı araşdırmalarında qoyulmuşdur. Jacob Qrimmin alman folklor tədqiqatlarına verdiyi istiqamət yaxın zamanlara qədər alman folklorşünaslığının əsas xarakterini təşkil edirdi. Qrim qardaşları yaşadıkları dövrün və tanınmış filosof Herderin istiqamətləndirdiyi romantik mühitin təsiri ilə “alman olma” xüsusiyyətinə malik olan hər şeyin saxlanıb qorunması məqsədilə hərəkət edirdilər. Bu istiqamətin əsasında, xüsusilə Nopaleon dövrünün Fransız imperializmi, millətlərarası kosmopolitizm və alman mədəniyyətinə uyğun mədəni imperialist təhdidin təsirləri dururdu.

Qrim qardaşlarının “almanlıqla” və “almanı alman edən xüsusiyyətlər”ə olan maraqları, özlərindən əvvəl başlamış olan maddi mədəniyyət ünsürlərini toplayan və alman əntiqlərini toplama adəti ilə birləşərək bir tərkib halına gəlir. Qrimlər 1812-ci ildə tanınmış “Ev və pəri nağılları” adlı nağıl kitabını nəşr etdirirlər. Bu iş müvafiq sahə üçün bir standart olma xüsusiyyətini özündə əks etdirir. Bu dövrdən etibarən onların davamçıları ilə birlikdə oxşar işlər görülmüş və görülən işlərdə toplanmış materialların paralellərinin göstərilməsi, onlara qeydlər və izahlar verilməklə nəşr olunması metodu inkişaf etməyə başlamışdır.

Bu metodu götürərək daha da genişləndirən skandinavlıların, xüsusilə, finlandiyalı folklorşünasların işlərinin nəticəsində “Tarixi və coğrafi Fin metodu” olaraq məlum olan metod meydana gəlir. Almanyada Qrim qardaşları ilə birlikdə mətn toplayan və nəşr etdirən folklorçular gördükləri işi “volkskunde” (xalq ədəbiyatı) olaraq adlandırırdılar. 1890-cı ildə “Verein für Volkskunde” adlı xalq ədəbiyyatı materialları və qiymətləndirmə işlərini görən və qısa zamanda Almaniyanın hər yerinə yayılan dərnək qurulur. Bu cür sistemli araşdırmaların nəticəsi olaraq bu gün dünyadakı ən böyük folklor arxivi – almanların “Deutsches Volkslied Archiv at freiburg Breusgaus” adlı xalq mədəniyyəti arxividir.

Bu gün Almaniya akademik, bürokratik, siyasi həyatda və universitetlərdə xalqa, xalq yaradıcılığına, folklorla verilən yer hələ indiyədək dünyanın heç bir ölkəsində verilməmişdir. Almanlar folkloru xalqın keçmişi, ruhu, toplu olaraq, yəni xalq bilikləri kimi qəbul etməkdədirlər. Alman universitetlərində sosiologiya, psixologiya və siyasi elmləri folklorun bir növü və ya qolu

olaraq qəbul edirlər və təhsil buna görə qurulur. Qısaca desək, Almaniyada bu gün folklor təhsil və tədrisin, siyasi elmlərin və beynəlxalq əlaqələr bölmələrinin siyasi və mədəni siyasətin qaynağı və təməli olaraq qəbul edilməkdədir.

Malinovskinin 1926-cı ildə nəşr etdirdiyi “İbtidai psixologiyada mif” (Myth in Primitive Psychology) adlı əsərində (1926; 1954) “məzmun” (context) və “icra” (performance) məfhumları başda olmaqla verdiyi tərifin tətbiqi və bunların funksional əhəmiyyətlərini ortaya qoyan həllərə görə 1970-ci illərdə ortaya çıxan “Performans nəzəriyyə”nin istifadə etdiyi bəzi nəzəri əsasların qurucularından biri və ya V. Bakomun təsiri ilə aşağıda üzərində duracağımız və R. M. Dorsonun ifadəsi ilə “Gənc türklər” (Young Turks) qrupu Amerika folklorşünaslarının da öndə gələnlərindəndir.

Malinovskiye görə, mədəniyyət “açıqca alətlərin və istehlakın müxtəlif ictimai qruplaşmalar üçün həyata keçirilən qanuni sənətlərdən, insana aid düşüncə və bacarıqlardan, inanc və ənənələrdən ibarət olan bir külliyyətdir”. Biz ibtidai mədəniyyəti belə araşdırsaq, orada qismən maddi, qismən insana aid, qismən də mənəvi ehtiyatlarla qarşılaşacağıq. Elə bu ehtiyatlar insanın üzləşdiyi konkret və şəxsi problemlərinin öhdəsindən gələ bilər. Bu problemlər insanın təbii ehtiyaclarından və mühitindən qaynaqlanır (Çobanoğlu, 2002, s. 78).

Folklor həm dar, həm də geniş mənada başa düşülür. Dar mənada folklor “şifahi xalq yaradıcılığı” və ya bəzən də “şifahi xalq ədəbiyyatı” kimi başa düşülür. Daha çox türk xalqlarının filologiyasında rastlanan “xalq ədəbiyyatı” (halk edebiyatı), əslində, xalq yaradıcılığının bədii mətnlərinin yalnız şifahi, sözlü hissəsini əhatə edə bilər. Türkiyədə “folklor” daha çox xalq yaradıcılığının anonim “xalq musiqisi” hissəsinə aid edilərək, o sahəni bildirən termin kimi işlədilməkdədir. Rus filologiyasında “folklor” “narodnoe ustnoe poetičeskoe tvorčestvo” (şifahi xalq poetik yaradıcılığı) və ya “narodnoe poetičeskoe tvorčestvo” (poetik xalq yaradıcılığı) kimi elmi ədəbiyyatlarda öz əksini tapır. Azərbaycan filologiyasının qaynağı, türk və rus filologiyaları ilə sıx təmasda olduğundan, “folklor” termininin elmi dövriyyəyə daxil edilməsi və formalaşması da qeyd olunan qaynaqlarla bağlı olaraq müəyyənənmişdir. Çünki “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı” adı bu gerçəkliyi özündə əks etdirir.

Folklor termini öz vətəni İngiltərədə və ingilisdilli olan Amerika Birləşmiş Ştatlarında olduqca geniş mənada işlədilməkdədir. Terminin əhatə dairəsinə xalq sənətinin bütün növləri – poeziya, musiqi, rəqslər, oyunlar, təsviri sənət, inamlar, adətlər və s. daxildir.

Folklorun əsas səciyyəsi müəyyənənşdirilərkən mədəniyyətin tipi olmaq etibarilə şifahilik əsas götürülmüşdür.

XX əsrin əvvəllərində (1920-1930-cu illər) Azərbaycan xalq yaradıcılığı nümunələri üzərində aparılan araşdırmalarda da bu mədəniyyətin əsasını təşkil edən fəaliyyət sahəsinin terminologiyasının müəyyənənşdirilməsinə təşəbbüslər göstərilmişdir. Bu, xüsusilə xalq yaradıcılığının öyrənilməsində geniş fəaliyyəti olan folklorçu alim Hənəfi Zeynallının araşdırmalarında müşahidə olunur. “Xalq yaradıcılığı”nın terminoloji əsaslarını, anlayışların semantik əhatəsini və terminlərin təyinatını müəyyənənşdirmək üçün ayrıca araşdırmalar aparmış və bu problemə məqalə həsr etmişdir. Məqalədən aydın olur ki, alim “folklor” üçün uyğun terminləri bir araya gətirmiş və onları təhlil etmişdir. Bunların içərisində “ağız ədəbiyyatı”, “el ədəbiyyatı”, “xalq ədəbiyyatı”, “xəlqiyyat” kimi terminlər nəzərdən keçirilmiş, “ağız ədəbiyyatı” (şifahi ədəbiyyat) ilə “kağız ədəbiyyatı”nın (yazılı ədəbiyyat) arasında olan köklü fərqlər elmi əsaslarla izah edilmişdir (Əfəndiyev, 1992, s. 89).

Azərbaycanda Sovet dönməində hazırlanan folklor dərslərlərində də əsrin əvvəllərindəki ənənə davam etdirilmiş, xalq yaradıcılığı mənasında “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı”, (V. Vəliyev və P. Əfəndiyev) və “Azərbaycan folkloru” (V. Vəliyev) terminlərindən istifadə olunmuşdur. Müstəqillik dönməində hazırlanan dərslərlərdə isə “Azərbaycan xalq ədəbiyyatı” (A. Nəbiyev) adı seçilmişdir.

Azərbaycan xalq yaradıcılığı olduqca geniş əhatə dairəsinə malikdir. Bunun içərisində zəngin milli mədəni miras vardır. Bu mədəni irs maddi (cızma, oyma, döymə, çəkmə, hörmə, tikmə, toxuma, yemək, geyim və s.) və qeyri-maddi (rituallar, oyunlar, rəqslər, musiqi, mərasim, şeir, sənət və s.) olmaqla iki yerə ayrılır. Milli mədəni irs nümunələrinə, əsasən, anonim, müəllifi məlum olmayan xalq yaradıcılıq nümunələri daxildir. Burada peşəkar folklor söyləyiciləri (məsələn,

Avropada turbaturlar, slavyan kobzarı, Azərbaycan aşığı və s.) istisnaqlı təşkil edir. Yəni sənətçi məlum olduğu halda yaradıcılıq fəaliyyəti folklor hadisəsi sayılır. Çünki onun yaradıcılığı ənənəvidir və xalq yaradıcılığının modellər üzərində qurulmuşdur, təkrarlanan, xalq yaradıcılığını yayan və yaşadan folklor hadisəsidir.

Ənənəvi xalq yaradıcılığı nümunələri qeyri-maddi mədəni irsin əsas hissəsini təşkil etməkdədir. Şifahi xalq yaradıcılığı da bu sahəyə aiddir. Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığı özündə şifahi yaradıcılığın rəngarəng janrlarını birləşdirir. Buraya mərasim folkloru, oyun folkloru, alqışlar, andlar, qarğışlar, sınımalar, ovsunlar, laylalar, sayaçı sözlər, holavarlar, bayatılar, ağılar, atalar sözləri, tapmacalar, əsatirlər, əfsanələr, rəvayətlər, lətifələr, qaravəllilər, nağıllar, dastanlar, xalq tamaşaları, aşıq yaradıcılığı və s. daxildir.

Folklor qədim mədəniyyət mənasında da başa düşülür. İnsanın mədəni fəaliyyəti geniş, çoxsahəli və rəngarəngdir. Bəşəriyyətin ən ibtidai dövrlərindən başlayaraq insan fəaliyyətinin müxtəlif mədəni təmayülləri mövcud olub. İbtidai cəmiyyətlərdə insanların həyatı təbiətlə, onun ayrı-ayrı təzahürləri ilə sıx şəkildə bağlı olub. Təbiətlə iç-içə yaşayan insan öz təbii, ilkin mədəniyyətini təbiətdən götürüb. Təqlid yolu ilə ona təsir etməyə çalışıb, təbiətin ritmlərini öz həyat ritmlərində təkrarlayıb. Təbiətin və onun bir hissəsi olan insanın genetik kodlarını, həyat və davranış formullarını müəyyənləşdirən ilahi başlanğıc həm təbii həyat ritmlərinin, həm ondan yaranan mədəniyyətin əsasını təşkil edir (Gökdəmir Gönül, 2003, s. 87).

Təbiətdə olduğu kimi, insan həyatının da ritmik strukturları, ilahi tamlığı tamamlayan harmoniyanın Tanrı tərəfindən kodlaşdırılmış, proqramlaşdırılmış mümkün fəaliyyət sferası mövcuddur. İnsanın mədəni fəaliyyətinə universal yanaşmada ibtidai mədəniyyətin daha çox təbii olduğu və öz təbii estetikmi ilə seçildiyi həqiqəti ilə qarşılaşırıq. Təbii mədəniyyət insanın təbii həyatıdır, onun dünya ilə münasibətləri və davranışlarıdır. İnsan doğulur, böyüyür, yaşa dolur, qocalır və ölür. İnsan bütün ömrü boyu kiçik və böyük detalları ilə eyni və ya oxşar situasiyalardan keçir. İnsan qida əldə edir, yeyir, içir-sevinir; ac qalır, ağrıyır, xəstələnir-kədərlənir. İnsan təbiət hadisələrinə heç zaman laqeyd qalmır; xoş hava, xoş ovqat doğurur; gündüz sevinc gətirir, gecə kədər. Əski dövrlərə getdikcə insanın həyatında təbiətin rolu çoxalır. İnsan psixologiyasının bir çox strukturları da təbiətə, onun təzahürlərinə qorxu, vahimə, heyrat, təəccüb, sevinc hissələrindən yaranıb. Əski görüşlərin, əski inancların, əski davranışların əsası ordan başlanır. Ora Tanrının yaratdığı təbiətin və təbii mədəniyyətin özüdür.

İbtidai insanın düşüncəsi də ibtidai düşüncədir. Bu düşüncə dual sistemli mexanizmi ilə xarakterizə olunur. Sistemin binar strukturu xaos – kosmos modelində gerçəkləşir. Düşüncənin bu tipi dünyanı xaos – kosmos qarşıdurmasında dərk edir. Dünya bütün strukturları ilə ikiyə bölünür; təsəvvürdə və təsəvvürün yardımı ilə yaranan elementlər bu qütblər ətrafında qruplaşır. Bu düşüncə başlanğıca aid olan hər şeyi müqəddəs sayır. İnsan da, məkan da, zaman da başlanğıcda sakral (müqəddəs) olur və qapalı şəkildə təkrarlanır. Düşüncə qapalı sistemdən çıxdıqda dolanan təkrar hərəkət yayvari şəkil alır və hər dəfə bir boy böyüyür, irəliyə doğru can atır və getdikcə öz sakral başlanğıcından uzaqlaşır və daha çox profan (adi) xarakter daşıyır (Gökyay Orhan Şaik, 2000).

İbtidai mədəniyyətin əsasında xaos – kosmos düşüncəsi və sakral – profan münasibəti durur. Düşüncənin və davranışın struktur əsası budur. Düşüncənin mifdən, hərəkətin, münasibətin arxaik ritualdan ayrılması, kosmoloji çağın bitməsi ilə ibtidai mədəniyyətdən onun strukturlarının transformasiya olunduğu və çeşidli paradigmlər doğurduğu süni, mütəşəkkil mədəniyyətə keçid başlanır.

İbtidai mədəniyyət proqram potensialına görə sonrakı təzahür imkanlarının məcmusunu özündə ehtiva edir. Yəni o özünün ən sadə, bəsit və ibtidai formasında belə kifayət qədər yüksək və özündən sonrakı inkişafın bütün potensialını nüvəsində yerləşdirən, açıldıqca açılan, genişləndikcə genişlənən və heç zaman özünün ilkin başlanğıcındakı kod, məlumat və sxem səviyyələrindən heç olmazsa biri ilə genetik struktur əlaqəsini itirməyən, davamlı, fasiləsiz və mürəkkəb sistemdir.

Folklor söz sənətidir. Terminin izahından və bura daxil olan janrların xarakterindən də göründüyü kimi, şifahi xalq yaradıcılığı və ya folklor söz sənətidir. Bütün janrlarda söz əsas ifadə rolunu yerinə yetirir. Bəzi janrlarda (əmək nəğmələri, xalq mahnıları və s.) isə buraya musiqi xarakterli ifadə vasitələri də daxil olur. Məlumdur ki, ədəbiyyat da söz sənətidir. Təbii ki, o zaman

folklorun bədii ədəbiyyatdan fərqi izah etmək zərurəti yaranır. Folklor ədəbiyyatdan öz sosial təbiəti, həyatı məzmunu, ideya mahiyyəti və bədii özünəməxsusluğu ilə fərqlənir.

Folklorun sosial təbiəti, ilk növbədə, ifadə etdiyi xalqı mənə ilə müəyyənləşir. Çünki xalq sözü həm “şifahi xalq yaradıcılığı”nda, həm də “folklor”da (folk-xalq) işlənməkdədir. Xalq anlayışı bu yaradıcılıq formasının sosial mahiyyətini və xüsusi sosial təbiətini diqqət mərkəzinə gətirir. Folklor xalq tərəfindən və xalq üçün yaradılan yaradıcılıqdır.

Folklorşünaslıqda folklorla ictimai məzmun arasındakı əlaqələrin üç tipini ayırırlar: sahibiyət, təmsil etmə, yaratma və ya yenidən yaratma. Sadəcə, "folklor" termininin tam bir şərh, ilk əlaqə tipini qurur. Buna görə folklor "insanların öyrənməsi", "insanların müdrikliyi, insanlara aid məlumat" və ya daha doğru olaraq, "elm, geniş məlumat və ya bir xalqın öyrənməsi"dir. Folkloru müştərək bir qrupun hamısı tərəfindən paylaşılan bir elm olaraq görən bu baxış, praktikada və nəzəriyyədə, xalqın sahibliyinin fərqli dərəcələrinə tətbiq olunur (Çobanoğlu, 2002, s. 56).

Birincisi, folklor bir cəmiyyətdəki məlumatın hamısı ola bilər. Cəmiyyət üzvlərindən heç biri, o cəmiyyət dəyərlərinin hamısına tam şəkildə malik olmadığı üçün bu mənada folklor çoxları tərəfindən toplanmış, "insanların ənənəvi inancları və adətlərinin hamısının bütövü", kollektiv məlumat üzərində qurulmuş və mücərrəd olma məcburiyyətindədir.

İkincisi və əksi, folklor yalnız qrup üzvlərinin hər biri tərəfindən paylaşılan məlumat olaraq göz önünə alınmışdır. Bu tərif hər hansı bir xüsusi məlumatı kənarlaşdırır və ona yalnız bir cəmiyyətdəki seçilmiş mütəxəssislər yiyələne bilərlər. Çünki bu tərif folkloru sadəcə "məşhur məlumat" şəklində məhdudlaşdırır. Bu vəziyyətdə folklor cəmiyyətin gerçək ortaq malı olar (Boratav, 1973, s. 78).

Üçüncüsü, Freyzerin tərif etdiyi kimi, bu gerçək ortaq bilik bütün imtiyazlarla cəmiyyətin bütün üzvlərinin iştirak etdiyi folklor tədbirləri, rituallar və mərasimlər daxil olmaqla "xalq kütlələrinin ortaq hərəkətlərində" bütün imtiyazları ilə ifadə edilə bilər.

Son olaraq, folklor cəmiyyətdəki hər bir şəxsin öz evinin və ailəsinin bağlı olduğu ənənə və adətlər sayəsində ona itaət etmələridir. Bu son şərh hər nə qədər nəzəri olaraq mümkünsə də, folklorun mühitini bu qədər dar olaraq təyin edən heç bir tərif mövcud deyil.

Folklor və onun ictimai məzmunu arasında meydana gələn əlaqələrdəki ikinci dəstənin quruluşu, İngilis Təkamül nəzəriyyəsi və Fransız ictimai antropologiyası üzərinə qurulmuşdur. Buna görə folklor xüsusi bir ortaq tərz və eyni vaxtda formalaşan düşüncəni Andre Varacnak tərəfindən qeyd edildiyi kimi: "Folklor, nəzəriyyəsiz kollektiv praktikalar, doktrinasız kollektiv inanışların hamısını təmsil edir". Bu vəziyyətdə, gerçək ənənələr, rituallar və digər adətlər onların əsasını təşkil edən düşüncə tərzinin nümayəndələridir.

Folklorun sosial təbiətini aydın təsəvvür etmək üçün onun tarixi-mədəni aspektini də diqqətdə saxlamaq lazımdır. Çünki folklor zamanla sıx bağlıdır. İbtidai cəmiyyət dövründə folklor qəbilə və tayfa yaradıcılığını ifadə edir. İlkin kollektivlik və sosiallıq öz başlanğıcını buradan başlayır. Folklorun sonrakı inkişafı tarixində də müxtəlif dövrlərin sosial qruplarının yaradıcılığı bu prosesə daxil olur və onu tarixi və sosial-mədəni elementlərlə zənginləşdirir (Albayrak Nurettin, 2004).

Nəticə

Tayfa mədəniyyəti dövrünün yaradıcılığı folklorlarda öz izlərini bu və ya başqa şəkildə saxlamaqdadır. "Soylama" qəbilə (soy) dövrünün, "boylama" (boy) tayfa dövrünün yaradıcılıq nümunəsi kimi orta çağ ozan ifasına və yazı ənənəsinə daxil olmuş və "Dədə Qorqud kitabı"nda yazıya alınmışdır. Ata sözləri, bay ayıtları (bayatılar) da türk mədəniyyətində "Ata"nın və "Bay"ın daşdığı sosial funksionu bir şəkildə ifadə etməkdədir. Əski türk cəmiyyəti Atası (cəmiyyətin mənəvi rəhbəri), Bayı (cəmiyyətin ruhani rəhbəri), Ozanı (söyləyicisi), Xanı (siyasi rəhbəri), Eli (xalqı, sosial təşkilatı və dövləti) olan səciyyəvi və ya özünəməxsus bir cəmiyyətdir. Bu cəmiyyətin şifahi yaradıcılığı türk xalqları folklorunun əsaslarını formalaşdırır. Azərbaycan folklorunun əsasında da bu gerçəklik dayanmaqdadır. Azərbaycan folklorunun sosial təbiəti ən qədim zamanlardan başlayaraq onun yaradılmasında iştirak edən istedadlı insanların, müxtəlif sosial qruplara aid olan zümrələrin yaradıcılıq fəaliyyətləri ilə müəyyənləşir. Azərbaycan folklorunun janrları Azərbaycan xalqının tarixi, iqtisadi, mədəni və mənəvi gerçəkliyini əks etdirməkdədir.

Sayaçı sözləri, holavarlar və s. azərbaycanlıların təsərrüfat həyatını, laylalar ailə-məişət reallığını, atalar sözləri atanın sosial statusunu, bay ayıtları (bayatılar) mənəvi münasibətləri və s. ifadə etməkdədir. Azərbaycan folklorunun sosial təbiətinin müəyyənləşməsində daha çox atalar, bəylər, analar, uşaqlar və aşıqlar iştirak edirlər. Folklor janrlarının hər birində xalq həyatının bir gerçəkliyi, doğumu, inancı, oyunu-əyləncəsi, adət-ənənəsi, toy-düyünü, xeyir-şəri, yası və s. vardır.

Beləliklə, folklor həm həyatı, həm də sənəti gözəlləşdirir. Xalq yaradıcılığının estetikası üçün gözəlliyin təbiətdə və insanda, estetiklə əxlaqın, real və xəyalinin vəhdətində, aydın ifadəylə açıqlanması xarakterikdir.

Folklor əsərlərinin bədii əhəmiyyəti və effekti onun dinləyicilərə verdiyi estetik zövqlə müəyyənləşir.

Ədəbiyyat

1. Albayrak, N. (2004). *Ant. Ensiklopedik türk xalq ədəbiyyatı terminləri*.
2. Boratav, P. N. (1973). *Türk folkloru mənbələri*.
3. Çobanoğlu, Ö. (2002). *Xalqbilimi quramaları və araşdırma yöntəmləri tarixinə giriş*. Akçağ.
4. Damici, R. (1952). Azəri türklərində niyyət və bəxt və ölüm və şəbəkə. *TFA*, 2, 32, 509-510.
5. Dorson, M. R. (1955). İngilis folklorşünasın ilk qrupu. *Amerika folkloru jurnalı*, 64, 267.
6. Əfəndiyev, P. (1992). *Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı* (dərslük).
7. Gökyay, O. Ş. (2000). *Dədəm Qorqudun Kitabı*.
8. Gökdəmir, G. (2003). Türk mifologiyasının əsasları. *Milli Folklor*, 60 (Kış), 60-72; *TDEA*, 1, 136-137.

Daxil oldu: 05.09.2024

Baxışa göndərildi: 26.09.2024

Təsdiq edildi: 11.10.2024

Çap olundu: 30.10.2024